

DOI: <http://doi.org/10.15407/bv2020.03.010>

УДК 025.22:[021.1:004:316.77]:027.7:378.4(477.54-25)

Алла Гужва,кандидат філософських наук, завідувачка відділу, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5821-8182>

Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022 Україна

e-mail: allaguzhva@karazin.ua**Стратегії комплектування: виклики цифрової доби**

У статті порушуються проблеми комплектування фондів університетських бібліотек за умов переходу на цифрові медіа. Розкриваються відмінності обліку електронних документів і цифрових. Проблематизовано функцію соціальної комунікації, яку здійснює соціальний інститут бібліотеки у діахронному (історичному) та синхронному (сучасно-просторовому) аспектах. Наголошується, що збереження бібліотеки як надійного передавача інформації великою мірою залежить від створення матеріальної бази, відповідної цифровим медіа.

Ключові слова: ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна, моделі бібліотечного комплектування, інвентаризація та облік, соціальна комунікація, передавання інформації.

Якість комунікації між поколіннями залежить не тільки від матеріального носія інформації. Не менш важливу роль у передаванні знань відіграють соціальні конфігурації життєвого простору, що створюються і розбудовуються кожним поколінням. Бібліотека, як один із ключових елементів процесу збереження та розвитку не тільки окремих галузевих знань, а й широкого комплексу соціокультурних норм, цінностей, без яких важко уявити функціонування суспільства будь-якого рівня організації, в останні десятиліття інтенсивно адаптується до парадигмальної зміни медіа. Вже сам цей факт може бути достатньою підставою для твердження, що сталість соціальних інституцій ще ніколи не залежала від їхньої здатності адаптуватися до зовнішніх викликів завдяки власним випереджувальним змінам, як у наш час. На зміну друкованим медіа, які свого часу здійснили не менш вражаючий переворот у суспільному житті, приходять цифрові (власне, вже прийшли), що не може не справити впливу як на культуру загалом, так і на її окремі сегменти, інституції.

Мета статті полягає в аналітичному узагальненні операцій комплектування сучасної бібліотеки в умовах трансформації не тільки домінуючого носія інформації, а й світоглядної зміни запитів на знання, інформацію, культурні ідеали.

З огляду на інституціональний характер аналізу бібліотечних практик, які самі по собі становлять квінтесенцію соціальних комунікацій, була обрана **методологія дослідження**, що ґрунтується на системному підході до соціальних інститутів як соціальної раціональності комунікаційних спільнот. Вона, за словами М. Бойченка, «є поєднанням пізнавального і поведінкового аспектів суспільного життя» [1, с. 188].

Аналіз останніх досліджень. Оскільки значна увага бібліотечної спільноти нині зосереджена на впрова-

дженні у свої практики цифрових технологій, актуалізації каналів електронної комунікації, то й переважна більшість релевантних українських наукових праць, проектів стосується саме університетських репозитаріїв та пов'язаних з ними: відкритим доступом, академічною доброчесністю, антиплагіатом (Т. Ярошенко, О. Бруй, С. Назаровець), індексуванням наукових праць та удосконаленням пошукових систем (О. Сербін, М. Назаровець, Л. Глазунова). Не залишаються поза аналізом дослідників зусилля бібліотекарів, спрямовані на створення іміджу оновленого бібліотечного простору (І. Журавльова, А. Тіщенко), зростання активності бібліотек різного рівня підпорядкування у соціальних мережах (Т. Гранчак). Тема комплектування бібліотечних фондів у практичній площині функціонування окремих бібліотек розглядається Т. Ліщук, Н. Павлів, а у контексті формування електронних колекцій – Т. Ярошенко, О. Бруй.

Одразу ж зазначимо, що питання обліку документів на матеріальних носіях суттєво відрізняється від статистичних підрахунків документів в електронних колекціях. Хоча бази даних е-документів вже входять до основних статистичних показників роботи бібліотеки, фонд власних документів як на матеріальних носіях, так і згенерованих цифрових рахують окремо. Сьогодні головна турбота бібліотечних фахівців щодо забезпечення успішного виконання функції соціальних комунікацій через цифрові медіа зосереджена на синхронізації цієї комунікації, щоб бібліотека могла, насамперед, забезпечити і пришвидшити доступ до інформації з будь-якої точки глобалізованого світу. Процеси комплектування, зокрема інвентаризація та облік, здебільшого поки що орієнтовані на традиційні матеріальні носії, оскільки відсутня технологічно-апаратна основа та відповідна калькуляція вартості операцій з

новітніми документами. В умовах загального захоплення темою цифрових комунікацій та бібліотечного маркетингу не надто багато уваги приділяється комплектуванню, хоча ця частина бібліотечної діяльності доволі трудомістка і потребує високого рівня компетенцій.

Обговорення дослідження. Бібліотека у сучасному інформаційному універсумі – це вишуканий, інтелектуальний простір, який можна повністю відчутти й осягнути лише тоді, коли перебуваєш там фізично. Як найвищу естетичну насолоду від вистави у театрі, так і відчуття колосальності накопиченого людством знання і можливість бути до нього причетним отримуєш лише у приміщенні бібліотеки, незважаючи на всі можливі варіанти дистанційного долучення, а саме: класична видача книжок із фонду читачеві додому; віддалений доступ до передплатених цифрових ресурсів, різноманітні онлайн колекції документів відкритого доступу, які активно впроваджують у свої практики бібліотеки. Чи залишиться потреба у долученні до знання, що зберігається на матеріальних носіях у спеціально відведеному місці, тобто у бібліотеці, у найближчому майбутньому? Чи відчуватимемо ми потребу саме у такому особливому місці – бібліотеці як центрі накопичення та передавання інформації між поколіннями і до чого тут комплектування?

Процес комплектування бібліотечного фонду покликаний підтримувати оптимальний баланс активів цього ресурсу і обов'язковим чином здійснювати його облік. Якими б високими не були цілі, метафоричні характеристики бібліотеки, але її існування, її діяльність визначається законодавством та фінансовою спроможністю суспільства. Фонд Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, що релевантний фінансовому обліку, становить 3 419 910 примірників (на 01.01.2020 р.). Безумовно, це величезна кількість одиниць зберігання. Вони потребують значної площі та спеціального бібліотечного обладнання для їх розміщення, дотримання певного режиму температури та вологості тощо. Особливо чутливі до умов зберігання періодичні видання: газети та журнали, тому саме вони потребують підвищеної уваги. На початок 2020 р. загальна кількість журнальних номерів у бібліотечному сховищі становила 1 174 105 примірників, а річних комплектів газет – 9356.

Власний фонд ЦНБ Каразінського університету – це дійсно скарбниця людської думки і творчості. Інкунабули, палеотипи, рукописи та рукописні книги – перлини, що несуть інформацію про здобутки людства вже впродовж п'яти століть. Майже 500 тисяч ретровидань, надрукованих до 1917 р. Багато більш нових, але не менш вартісних примірників, що мають як культурну, так і дослідницьку цінність, серед яких варто виокремити факсимільне видання Пересопницького Євангелія. Фонд ЦНБ функціонує у режимі передавання інформації через століття. Це така соціальна комунікація, що має стосунок до культурної, у широкому сенсі, колективної пам'яті поколінь. Вона є комунікацією історич-

ною/діахронною, і відрізняється, за дихотомією Р. Дебре, від соціальної комунікації тут і зараз, синхронної, що має місце «в деякий заданий момент часу» [4, с. 16].

Бібліотека приділяє належну увагу сучасним періодичним виданням як українським, так і зарубіжним. Ми передплачуємо інформаційні, наукові та науково-популярні видання з багатьох країн світу: National geographic (США), Wired (США), Polityka (Польща), Urban History (СК Велика Британія) та ін. Деякі журнали і газети надходять до бібліотеки в дар від самих редакцій періодичних видань, наприклад, журнал «НВ» (Новое время), «NV style», «Political science and politics» (США), «The Gerontologist» (США), «Hiroshima mathematical journal» (Японія), «Annales Academiae Scientiarum Fennicae» (Фінляндія) та ще близько десяти найменувань.

Лише минулого року бібліотека отримала в дар 2320 примірників на суму майже 261 074 гривні. Але дарують бібліотеці не тільки періодичні видання, а й книжки, цілі бібліотеки. Одним із найцінніших подарунків в останні роки була меморіальна бібліотека випускника університету, літературного критика, поета, мовознавця, відомого діяча українського руху опору 1960–1970 рр., лауреата Державної премії України імені Т. Шевченка Івана Світличного (1929–1992), яка складається з 5065 примірників.

У 2018 році ЦНБ отримала у подарунок колекцію у кількості 2135 примірників, яка належала вченому, журналісту, громадському діячу української діаспори, члену Об'єднання українських письменників «Слово», Національної спілки письменників України, дійсному члену Української вільної академії наук, Наукового Товариства імені Шевченка Євгену Федоренку (1929–2017), який народився на Харківщині.

У кількості 1036 примірників надійшла бібліотека від вдови відомого діяча української діаспори, також уродженця Харківщини, Богдана Запутовича.

Слід зазначити, що університет постійно виділяє кошти на придбання англomовної літератури провідних світових видавництв. У 2018 р. на ці цілі було виділено рекордну за останні десятиліття суму – 6 411 239 гривень. Списки замовлень формувалися згідно з заявками факультетів на підставі службових записок. Усі процедури закупівель здійснювалися через конкурсні торги на електронному майданчику держзакупівель, що можна переглянути на відповідному сайті Prozorro [7]. Бібліотека постійно практикує придбання документів на підставі заявок кафедр, факультетів та інших груп університетських користувачів. Звісно, хотілося б розширити цю практику до рівня актуальної моделі комплектування PDA Patron-driven acquisition (або DDA Demand-driven acquisition), яка застосовується до порядку придбання електронних книжок у європейських та американських бібліотеках [8, с. 129]. Згідно з цією моделлю, бібліотека отримує безкоштовний доступ до колекції електронних книжок, а користувачі самі обирають, які книжки з існуючого переліку назв вони б

хотіли завантажити для подальшої праці з ними чи просто для читання. За такого підходу бібліотека має сплачувати не за всю колекцію, а тільки за обрані та завантажені документи. Звісно, що всі операції за даною моделлю комплектування повинні здійснюватися без зволікань, оперативно, оскільки користувач, зазвичай, хоче отримати документ якнайшвидше, чекати сьогодні ніхто не любить. Тож за існуючого у нашій країні порядку взаємодії університетських підрозділів, коли на кожну закупівлю потрібно отримати декілька дозвільних службових записок, знати заздалегідь загальну суму закупівлі тощо, час від завантаження конкретного видання і до оплати цього завантаження, скоріш за все, перевершить будь-які раціональні терміни очікування. Це ще не враховуючи ризики неоплати завантаженого документа, якщо це завантаження відбуватиметься наприкінці бюджетного року. І все-таки до такої моделі стосунків нам варто прагнути, адже вона економить кошти організації, час і зусилля працівників бібліотеки.

Сьогодні цілком очевидно, що суспільство вже не може обходитися без цифрових документів, вони стали невід'ємною частиною соціальної комунікації. І це впливає на складові комплектування сучасних бібліотек [5]. До щорічного звіту входить позиція «Мережні локальні документи», що охоплює загальну кількість згенерованих бібліотекою документів (у ЦНБ Каразінського університету на 01.01.2020 – це 31 894). В освітньому процесі вже давно використовуються цифрові медіа, а у провідних світових видавництвах майже кожен друкований підручник – це тільки методологічний конспективний вузол, що відчиняє портали до найновітніших лабораторних та експериментальних демонстрацій. Серед тих навчальних видань, які придбала ЦНБ у 2018–2019 рр. 1360 примірників саме такої якості. Вони мають QR-код або пароль для доступу до своєї розширеної версії в цифровому середовищі світової мережі. Крім того, деякі видавництва, відмовившись взагалі від друкованих примірників, відразу доставляють свій цифровий контент до замовника і це чудові пропозиції для університетських і публічних бібліотек. За такої ситуації виникає перший «шпагат» комплектування – як порахувати і взяти на облік такі навчальні видання. У чинній «Інструкції з обліку документів, що знаходяться в бібліотечних фондах» [6] наведено досить оптимальне визначення «електронного видання» як документа, що «пройшов редакційно-видавничу обробку, призначений для розповсюдження в незмінному вигляді та має вихідні дані». Проте у п. 6.3. цієї Інструкції наголошується, що повинен бути примірник цього електронного видання, носієм якого має бути оптичний диск [6]. Згідно з наведеною дефініцією, електронним документом можна вважати тільки такий медіа контент, який розташований на матеріальному носіїві. Тобто, відеокасети (є й такі у фонді бібліотеки), оптичні диски, USB флеш-накопичувачі обліковуються, а їх змістовне наповнення без носіїв – ні. Стрімкий розвиток засобів для користуван-

ня електронним медіа контентом, спрощення як їх апаратної частини, так і програмної, дає змогу використовувати інформацію винятково в цифровому вигляді. Отже, можна констатувати, що відмінність між електронним документом та цифровим, який не потрібно «матеріалізувати», існує і вона повинна бути зафіксована у нормативних документах.

Відділ комплектування ЦНБ опікується не тільки окремими документами на матеріальних носіях, цифровими, але й працює над тим, щоб організувати доступ у бібліотечному та університетському просторі до певних освітніх та тренувальних сервісів. Одним з таких сервісів є симуляція екзамену на медичне ліцензування з наступною аналітичною обробкою сесії (USMLE). Передплата електронних доступів до USMLE Step-1 та Step-2 у 2019 р. дала позитивний результат. Кількість користувачів, охочих скористатися даною послугою, постійно перевищувала кількість вільних місць. Загальна кількість сесій за 2019 р. становить 13 459. Така практика заново привчає студентів відвідувати бібліотеку і отримувати саме у бібліотеці найякісніші сервіси. Таким чином бібліотека стає необхідним елементом активного життя університету.

Висновки. Незважаючи на зміну медіа процеси комплектування у сучасній бібліотеці продовжують займати важливе місце. Існують певні розриви між законодавчою базою, згідно з якою функціонують бібліотеки, і технологічним розвитком, а значить і потребами користувачів. Питання вірогідності існування бібліотеки як інформаційного хаба, який функціонуватиме для передавання інформації майбутнім поколінням, залишається відкритим, оскільки це питання пов'язане з матеріально-технічною базою, здатною забезпечити накопичення, відповідне зберігання та можливості доступу до значних обсягів цифрових даних, які без сумніву стають домінуючими носіями як інформації взагалі, так і конкретно-наукових знань найближчого майбутнього часу.

Список бібліографічних посилань

1. Бойченко М. *Системний підхід у соціальному пізнанні: ціннісні та функціональні аспекти* : монографія. Київ : Промінь, 2011. 320 с.
2. Гранчак Т. Використання національними бібліотеками соцмереж для представлення бібліотечних продуктів і послуг. *Бібліотечний вісник*. 2016. № 1. С. 18–29.
3. Гужва А. А., Журавльова І. К. NIHIL DESPERARI: практика використання комплексного методу маркетингових комунікацій на прикладі університетської бібліотеки. *Вісник Одеського національного університету. Сер.: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2017. Т. 22, вип. 2(18). С. 275–284.
4. Дебрэ Р. *Введение в медиалогію*. Москва : Праксис, 2009. 368 с.
5. Лішук Т., Палів Н. Особливості процесу комплектування сучасної університетської бібліотеки: на прикладі Наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія». *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика*. 2017. № 2(8). С. 19–22.

6. Про затвердження Інструкції з обліку документів, що знаходяться в бібліотечних фондах : наказ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0530-07> (дата звернення: 20.02.2020).

7. Prozorro : публічні закупівлі. URL : [https://prozorro.gov.ua/tender/search/?edrpou=02071205&cpv=22110000-4&date\[tender\]=01.01.2018%E2%80%9412.2019](https://prozorro.gov.ua/tender/search/?edrpou=02071205&cpv=22110000-4&date[tender]=01.01.2018%E2%80%9412.2019) (дата звернення 28.02.2020).

8. Ward S. M., Richardson R. A. Use and Cost Analysis of e-book: Patron-Driven Acquisition Plan vs. Librarian-Selected Titles. *Academic E-Books: Publishers, Librarians, and Users* / ed. by S. M. Ward, R. S. Freeman., J. M. Nixon. West Lafayette, 2016. P. 127–144.

References

1. Boichenko, M. (2011). *Systemnyi pidkhid u sotsialnomu piznanni: tsinnisni ta funktsionalni aspekty* [Systems approach in social cognition: value and functional aspects]. Kyiv, Ukraine: Promin. [In Ukrainian].

2. Hranchak, T. (2016). Vykorystannia natsionalnymi bibliotekamy sotsmerezh dlia predstavlennia bibliotechnych produktiv i posluh [Use of national libraries of social networks for presentation of library products and services]. *Bibliotechnyi Visnyk*, 1, 18-29. [In Ukrainian].

3. Guzhva, A. A. & Zhuravlova, I. K. (2017). NIHIL DESPERARI: praktyka vukorystannia kompleksnoho metodu marketynhovyykh komunikatsii na prykladi universytetskoï biblioteky [NIHIL

DESPERARI: Practice of using the complex method of marketing communications on the example of a university library] *Visnyk Odeskoho Natsionalnoho Universytetu. Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo*, 22, 2(18), 275-28. [In Ukrainian].

4. Debre, R. (2009). *Vvedeniie v medialogiiu* [Introduction to Medialogy]. Moscow, Russia: Praksis [In Russian].

5. Lishchuk, T. & Paliv, N. (2017). Osoblyvosti protsesu komplektuvannia suchasnoi universytetskoï biblioteky: na prykladi Naukovoï biblioteky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia» [Features of acquisition of the modern university library: on the example of National University of Kyiv-Mohyla Academy Library]. *Bibliotechnyi Forum: istoriia, teoriia i praktyka*, 2(8), 19-22. [In Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Instruksii z obliku dokumentiv, shcho znakhodiatsia v bibliotechnykh fondakh: nakaz [About the confirmation of the Instructions for the region of documents, which can be found in the bibliotheque funds]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0530-07> [In Ukrainian].

7. Prozorro: publichni zakupivli [Prozorro: public procurement]. Retrieved from [https://prozorro.gov.ua/tender/search/?edrpou=02071205&cpv=22110000-4&date\[tender\]=01.01.2018%E2%80%9412.2019](https://prozorro.gov.ua/tender/search/?edrpou=02071205&cpv=22110000-4&date[tender]=01.01.2018%E2%80%9412.2019) [In Ukrainian].

8. Ward, S. M. & Richardson, R. A. (2016). Use and Cost Analysis of e-book: Patron-Driven Acquisition Plan vs. Librarian-Selected Titles. *Academic E-Books: Publishers, Librarians, and Users*. (Pp. 127-144). West Lafayette. [In English].

Alla Huzhva,

PhD, Head of acquisition department, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5821-8182>,
Central Scientific Library of V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)

ACQUISITION STRATEGIES: CHALLENGES OF DIGITAL AGE

The article focuses on the process of library acquisition at the CSL of Karazin University in the context of increasing digital media influence and reevaluation of library in social and cultural life. The system approach to the library as a social institution is used as a methodology. In the beginning, the main statistics of CSL collections is shown: 3 419 910 total copies, including 1 174 105 magazines and 9356 annual sets of newspapers, more than 500 000 copies that were published before 1917. There are three memorial libraries devoted to the Ukrainian writer Ivan Svitlychnyi (5065 copies), the famous reporter and the scientist Evhen Fedorenko (2135 copies), and the public activist Bohdan Zaputovich (1036 copies). The importance of the library collections in historical and cultural communications between generations is emphasized. The general communication function of the social institution of the library in diachronic (historical) and synchronic (contemporary-spatial) aspects is problematized. Synchronic approach to the library function is realized due to modern library services and the latest educational gadgets. Activities in CSL of Karazin University aimed to support integrating the university community into global educational and scientific trends are described: 31 894 interior digital network documents, 1360 paid online textbooks, a number of accesses to Medical Licensing Examination (USMLE) for students. On the one hand, the increase in services in the library renews the interest of users. On the other hand, it is revealed the imbalance between the Instruction for stocktaking of documents that are collected in the library funds and library practices that appeared due to digital technologies. This applies to the requirements for an electronic document to be on a substantive medium. This causes difficulties in stocktaking for digital documents. As a conclusion, it is stated that saving the library as a social institution that will function as transfer of information to future generations depends on a material and technical base that capable to provide accumulation, competent storage and access to significant amounts of digital data, which undoubtedly become the dominant media.

К e y w o r d s: library acquisition, social communication, transfer of information, CSL of Karazin University.

Central Scientific Library of V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
e-mail: allaguzhva@karazin.ua

Стаття надійшла до редакції 20.03.2020 р.